

MERSİNLİ CEMAL PAŞA

Yrd.Doç.Dr. DURSUN GÖK*

A. BİYOGRAFİSİ ve II. ORDU KOMUTANLIĞI

H. 1288 (M. 1872) tarihinde Mersin'de doğan Cemal Paşa, Mersin'in tanınmış ailelerinden olup, babası belediye başkanlığı yapmış olan Osman Efendi'dir. Bahriye Nazırı ve İttihatçı Cemal Paşa'dan ayırmak için "Küçük Cemal" adı ile de anılır. İlk öğrenimini Mersin'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek 4 Mayıs 1308 (1892) de 1311-b-12 sicil numarası ile Askerî Lise'ye girdi¹. Mart 1311 (1895) tarihinde Teğmen rütbesi ile vazifeye başladı ve aynı yıl üstteğmenliğe yükseldi. Kısa zamanda mesleğinde kendisini kabul ettiren Cemal Paşa 1314 (1899) de Kolağası (Yüzbaşı), 1319 (1903) da Binbaşı ve yine aynı yıl Yarbaylığa terfi etti. 1320 (1904) yılında IV. Ordu'da vazifelendirildi ve Dersim bölgesindeki isyanın bastırılmasındaki başarısından dolayı 4 Mart 1324 (1908) de Miralay (Albay) oldu. Erkân-ı Harbiye Umûmiye Dairesi'nde de görev alan Cemal Paşa 2 Ocak 1326 (1910) da İkinci Müfettişlik Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne ve 22 Eylül'de Atik II. Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne tayin edildi. 16 Eylül 1328 (1912) de Balkan Harbi'nde vazife alarak önemli hizmetlerde bulundu. Bilhassa Ekim 1912 tarihinde İşkodra bölgesinde düşmanı durdurmak için büyük mücadele verdi².

20 Temmuz 1329 (1913) de 42. Fırka Komutanlığı'na getirilen Cemal Paşa, aynı yılın 17 Kasımında I. Ordu Müfettişi oldu. 30 Mart 1330 (1914) da 8. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi ve Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi'nde Albay rütbesiyle çarpıştı. Mısır seferini hazırlamakla görevli Alman Von Kress, Şam'daki 8. Kolordu Kumandanı Albay Mersinli Cemal

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Genelkurmay Başkanlığı Per.A.Ş.M.4006/18'deki kaydı

2 Türk Silâhlı Kuvvetleri, **Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi**, C.III Kısım 3, s. 29, 63.

Paşa'yı Kanal Seferi'nde görevlendirdi³. 16 Kasım 1330 (1914) da Mirlivâ (Tuğgeneral) olan Cemal Paşa, harplerde gösterdiği başarısından dolayı birçok nişan ve madalyalar aldı.

Cemal Paşa 17 Ocak 1334 (1918) tarihinde Şam'da bulunan IV. Ordu Komutanlığı'nı devraldı. 28 Temmuz 1334 (1918) de Ferik (Tümgeneral)liğe terfi ettirildi. Şeria ırmağı doğusunda bulunan İngiliz ve Arap kuvvetlerinden müteşekkil düşman kuvvetiyle savaştı⁴. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi üzerine Liman Von Sanders, Mustafa Kemal Paşa'ya 7. Ordu Komutanlığı'nı Cemal Paşa'ya bırakarak Rayak'ta dağılmış olan kuvvetleri toplamak vazifesini verdi. Cemal Paşa İngiliz kuvvetlerine karşı imkânsızlıklar içinde mücadelesini devam ettirdi ve kendisine Muharebe Altın Madalyası verildi. II. Ordu Kumandanı Nihat Paşa'nın vazifeden alınmasından sonra Yıldırım Kıtaat Müfettişi ve İkinci Ordu Komutanlığı'na tayin edildi.

a) MONDROS'tan Sonra İkinci Ordu Bölgesi'nde Genel Durum

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra (30 Ekim 1918) Yıldırım Orduları Karargâhı 4 Kasım 1918'de lağvedildi. İkinci Ordu 4 Kasım 1918 tarihinde mütareke şartlarına göre terhis hazırlıklarına başladı ve Nihat Paşa Yıldırım Orduları Kumandanlığı'na getirildi⁵. 5 Kasım 1918'de Yıldırım ve İkinci Ordu Karargâhı da kaldırılınca, bu karargâh emrindeki askerler ve malzemeler 7. Ordu emrine verildi⁶. Yapılan bu değişiklikler 10 Kasım'da Grup Komutanlıklarına bildirildi. Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gitti. Yıldırım Orduları mıntikasında kumanda görevini İkinci Ordu Komutanı Mirlivâ Nihat Paşa üzerine aldı⁷.

İngiliz Generali Marshall mütareke hükümlerini hiçe sayarak Musul'un 2 Kasım 1918'den itibaren işgal edileceğini 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya bildirdi. İngiliz işgal hareketi kısa zamanda İkinci Ordu bölgesine doğru genişlemeğe başladı. Musul'un işgalinden hemen sonra İngiliz kuvvetleri 9 Kasım'dan itibaren İskenderun bölgesini de işgale başladılar. Cautelas gemisinde İskenderun Mevki Kumandanı Yarbay Ali Bey ile İtilâf Devletleri İskenderun Deniz Kuvvetleri Amirali ve Korvet gemisi kaptanı Davet Beau-

3 Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım*, C.II, Ankara 1951, s. 52, 109.

4 *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina Filistin Cephesi*, C.IV, Kısım II, s. 218.

5 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, C. IV, Sayı 28, vsk. 745, 756.

6 ATASE Arşivi, Dosya 15, Klasör, 15, Fihrist 8-9

7 T.İ.H, C. I, Ankara 1962, s. 63,82.

regard arasında protokol imzalandı⁸. Fransız donanma komutanı 11 Kasım'da verdiği bir emirle şehirde bulunan memur, polis ve jandarmanın şehri terk etmelerini istedi⁹. İskenderun kaymakamı ve liman reisi tutuklandı. Şehirde elleri bağlı olarak dolaştırıldıktan sonra bir ahırda hapsedilerek 16 Kasım'da Payas'a gönderildiler¹⁰.

İngiliz ve Fransız kuvvetleri Payas-Kilis hattının güneyini tamamen işgal ederek, Adana vilâyetinin boşaltılmasını Nihat Paşa'ya bildirince; Mirliya Nihat Paşa 12 Kasım 1918'de İngiliz Generali Clark ile Raco'da bir görüşme yaptı. Görüşmede İngiliz Kumandanı 1-14 Aralık tarihleri arasında Türk askerinin Pozantı'nın batısına çekilmesini istedi. Bu arada işgal edilen bölgedeki Türk silâhlarına ve cephanelerine el koydular¹¹.

Nihat Paşa ise mümkün olduğu kadar zaman kazanarak daha çok silâh ve cephaneyi Pozantı'ya taşımak için çalışıyordu. Bu amaçla da İngilizler'in Katma'da bulunan kumandanına tahliyenin 1 Aralık yerine 13 Aralık'da başlamasını teklif etti. İngilizler bu teklifi kabul ettiler¹². İngiliz Generali Wilson 22 Kasım'da Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek Osmanlı Ordusu'nun kısa zamanda terhisinin sağlanmasını istedi. İngilizler'in baskısı karşı-sında hükûmet Türk kuvvetlerinin Pozantı'ya kadar çekilmesini kabul etti. Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa durumu Nihat Paşa'ya bildirdi¹³. İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa 5 Aralık 1918 tarihinde cephaneye ve silâhların Pozantı ve Konya'ya nakledileceğini Harbiye Nezareti'ne bildirdi. Bu sırada Fransız ve Ermeni kuvvetleri Kasım ayı sonlarına doğru İskenderun'a çıkarak iç bölgelere doğru ilerlemeğe başladılar ve 11 Aralık 1918'de Mersin'i işgal ettiler¹⁴.

İkinci Ordu'nun kaldırılmasından sonra, Ordu Kumandanı Nihat Paşa Adana Valiliği'ne tayin edildi. İkinci Ordu Karargâhı da Ulukışla'dan Konya'ya nakledildi¹⁵. Fransız işgali Pozantı'ya kadar genişlediğinden Adana'ya gitmek için Pozantı'ya gelen Nihat Paşa geri çevrildi. Valilik

8 HTVD, VII/30, vsk. 762.

9 HTVD, VII/30, vsk. 763.

10 HTVD, VI/vsk. 774, 775, 776.

11 ATASE Arşivi, K.15, D.15, F.92

12 TİH, C. I, s. 65

13 Age, s. 66

14 ATASE Arşivi, K. 15, D.15, F.92.

15 ATASE Arşivi, K. 15, D. 15, F.84-85.

görevine başlaması engellenen Nihat Paşa Konya'ya dönmek mecburiyetinde kaldı¹⁶.

Allenby'nin isteği üzerine İngiliz Yüksek Komiserliği Osmanlı Hükûmeti'ne 2 Ocak 1919'da verdiği nota ile "**Türk milletini teşkilâtlandırıp, silâhlendirdiği, kasaba ve köylerde İslâm Cemiyetleri kurduğu**" gerekçesiyle Nihat Paşa'nın azlını istedi. Harbiye Nazırı Cevat Paşa suçlamayı kabul etmeyerek, Nihat Paşa'yı görevden alamayacağını Sadâret makamına bildirdi ise de verilen ikinci nota karşısında hükûmet Nihat Paşa'yı vazifeden almak durumunda kaldı. 22 Ocak 1919 tarihinde Nihat Paşa İstanbul'a çağrıldı ve yerine Mersinli Cemal Paşa tayin edildi¹⁷.

b) İkinci Ordu Müfettişliği

Cemal Paşa'nın göreve başlamasından sonra İtalyan kuvvetleri İç Anadolu bölgesine doğru işgallerine başlamak amacıyla 27 Mart 1919 tarihinde Antalya'ya asker çıkardılar. İtalya temsilcisi Marki Granti 28 Mart 1919'da mutasarrıf vekiline şehirde asayişsizlik olduğunu, bombalar patladığını ve rahibelerin emniyette olmadığını ileri sürerek Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak işgalleri haklı göstermek istedi. Diğer taraftan İstanbul'dan gönderilen bir kısım İtalyan askeri de 25 Nisan'da Konya'ya geldi.

Yıldırım Kıtaaatı Müfettişi ve İkinci Ordu Kumandanlığı vazifesine başlayan Cemal Paşa, Konya'ya geldikten sonra hemen inceleme gezilerine çıktı ve Ulukışla istasyonunda bulunan cephane ve mühimmatın toplatılarak zarar görmeyecek bir şekilde muhafaza edilmesini ilgililere bildirdi¹⁸. 11 Şubat 1919'da Ereğli'ye, 24 Şubat'ta Koçhisar ve Sultaniye bölgelerine giderek askerin ve halkın durumunu yakından inceledi ve ahaliyi İtalyanlar'a karşı harekete geçirmek için bölgeye muktedir idare âmirlerinin gönderilmesini Harbiye Nezareti'ne bildirdi¹⁹.

Antalya bölgesini işgal eden İtalyanlar halkın kendilerine karşı harekete geçmesini önlemek için şehirde bombalar patlattılar. Bu hareketleri yapan İtalyanlar Türkler'in bombalar patlattığını dahi ileri sürerek, halkı

16 ATASE Arşivi, K. 15, D.15, F.99.

17 TİH. C. I, s. 74. Tevfik Bıykoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, C.I, s. 46.

18 ATASE, 3516, K. 326, D. 1-2, F.129.

19 ATASE, 1/2, K. 79, D.83, F.12.

birbirine düşürme politikasını uygulama yoluna gittiler²⁰. Yayılmalarını genişletmek için Nisan ayı sonlarına doğru Marmaris'de kömür deposu ve iskele yapımına başladılar²¹. Konya'da bulunan İngilizler yerlerini İtalyanlar'a terkederek 15 Mayıs'da şehri terkedince; İtalyan askerî kumandanı İzmir'in işgali üzerine halktan gelebilecek tepkiyi önlemek için gerekirse zecri tedbirler alacağını Cemal Paşa'ya bildirdi²². Cemal Paşa durumu Harbiye Nezareti'ne bildirerek alınacak tedbirleri sordu ve ayrıca Rodos'da bulunan onyedibin İtalyan askerinin Antalya'ya çıkabileceğine dikkat çekerek tedbir alınmasını istedi.²³

Antalya, Burdur ve Konya havalisinde işgal kuvvetlerine karşı Türk milletini teşkilâtlandırmak için harekete geçen Cemal Paşa, müfettişlik bölgesindeki vilâyetlere emirler göndererek mitingler ve protestolar yapılmasını istedi²⁴.

15 Haziran 1919 tarihinde Ordu Müfettişlik sahalarında yapılan değişiklikler, İkinci Ordu Müfettişliği alanını da genişletti ve İzmir, Mentеше, Antalya, Silifke, Ankara, Kastamonu, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri, Konya vilâyetleri İkinci Ordu Müfettişliği denetimine girdi. Cemal Paşa İtalyan ilerlemesini durdurmak için Afyonkarahisar'da bulunan 23. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği bir yazı ile "ahalinin maksat ve fikrinin ne olduğunu, işgal kuvvetlerine karşı gönüllü ve milî kuvvetler kurup kuramayacaklarını, ecnebi boyunduruğu altında yaşamının İslâm ahali için ne kadar tehlikeli olduğuna" işaret ederek, mitingler ve telgraflarla durumun protesto edilmesini istedi²⁵.

Cemal Paşa düşman ilerlemesini durdurmak için milis teşkilâtı kurarak mücadeleye girmek ister ve durumu Harbiye Nezareti'ne şöyle bildirir:

"Harbiye Nezareti Celilesi'ne

İtalyan işgalinin yakın zamanda Burdur ve Isparta'ya tevessü edeceğinin kaviyyen memûl bulunmasına nazaran âmali milliyenin buna razı olmadığını zamanında fiilen ispat etmek üzere Milis Teşkilâtına ve şehirli,

20 ATASE, 1/2, K.79, D.83, F. 39.

21 ATASE, 1/2, K. 79, D. 83, F. 39.

22 HTVD, VIII/39, vsk. 928.

23 HTVD, VIII/ 39, vsk. 937.

24 HTVD, II/6, vsk.127.

25 HTVD, II/6, vsk. 124.

köylü ahâlinin ikaz edilmesine ciheti askeriyece bezl-i garet edilmesine rağmen, hükümet-i mahalliyeler sanki ecnebi âmalini tervice memur imişler gibi teşebbüsatımızı akîm bırakmakta ve binaenaleyh düşmanların ekmeğine tereyağı sürmektedirler. Burdur mutasarrıflığının bu cümleden olduğunu arz ederim"²⁶

Cemal Paşa, Millî Teşkilât ile hükümet arasında bir âhenk olmasını ve Anadolu'daki görevlilerin düşmanla işbirliğinin önlenmesini açık bir şekilde belirtmekten geri kalmamıştır. Millî Teşkilât'a karşı olan mahallî memurların vazifeden alınmalarını isteyerek Millî Teşkilât'ın kısa zamanda kurulması taraftarıydı. Nitekim çalışmalarının sonunda Isparta'da "Isparta Gönüllü Mücahitler Teşkilâtı" kuruldu. Bu teşkilât, Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla "zillet ve meskenetle yaşamağa mes'udane şahadeti tercih edeceklerini" belirterek mücadeleye hazır olduklarını bildirdiler²⁷.

Antalya'yı işgal eden İtalyan askerlerinin bir kısmının Bolşevik düşüncesinde olduğunu ve bu kişilerden silâh satın alınmasını tavsiye eden Cemal Paşa "... her tarafta İtalyanlardan silâh mübayaasına gayret olunmalı, parası müfettişlikçe tesviye edilecektir" diyerek, halkın silâhlanmasını istiyordu.²⁸

Müfettişlik alanı içinde 1311 ve 1316 arasındaki doğumluları silâh altına alarak Millî Kuvvetler meydana getirmeğe çalışan Cemal Paşa'nın bu hareketi İstanbul hükümetince engellenmek istenir. Dahiliye Nazırı Ali Kemal imzasıyla ilgili makamlara gönderilen yazıda "Konya vilâyetinde, Karesi ve Kütahya havalilerinde bazı yerlerde Ordu Müfettişlerinin emri ile 1311-1316 doğumluların silâh altına çağrıldığı ve diğer doğumlulardan gönüllü toplandığı ve sefer harçları için yardımlar konulduğu anlaşıldı. Merkezce böyle bir emir çıkartılmadığı için kanun ve usûl de değildir. Bugünkü durumumuza ve mütareke şartlarına aykırı, anlayış ve sezîşe de uygun olmayan bu hareketin elbette gizli sebepleri olacağı için bu işe kalkışanlar şiddetle sorumlu tutulacak ve kanunen takip olunacaklardır. Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamağa kalkıştırlarken düşünmüyorlar ki silâhlanma ve donatım son derece sınırlıdır. Ve mütareke ahkâmı ile elimiz

²⁶ HTVD, II/6, vsk.128.

²⁷ HTVD, II/6, vsk. 125.

²⁸ HTVD, IX/49, vsk. 941.

ayağımız bağlıdır. Biz bugün Yunan ve İtalyan ve hangi devletle olursa olsun harbe giremeyiz, girersek hem halkımızı hem de davamızı siyaseten kaybederiz".²⁹

İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa bölgesindeki faaliyetler hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya zaman zaman bilgi vererek, O'nun görüş ve düşüncesini öğrenmek istemiştir. Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ile daima haberleşme içinde bulunmuş ve İzmir'in işgalinden sonra Yunanlılar'ın Manisa ve Aydın yönünde ilerlemelerini Mustafa Kemal Paşa'ya rapor ederek ne yapılmasını sormuştur. Bu şifrede şöyle diyordu:

"Havza'da Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne:

1- Yunan Ordusu'nun Manisa ve Aydın civarlarını işgal etmesi üzerine Afyonkarahisar'daki fırkanın civardan takviyesine çalışılıyor. Rum olan mutasarrıfın tebdili müyesser oldu. Fırka oradaki asayişini muhafaza ile beraber her türlü işgal hadisesine her türlü vesitle mukavemet edecektir. Bu vesait hazırlanıyor. Konya'da orduya müzahir olabilecek bir kuvvet ihzarına çalışıyoruz. Ancak maddî bir isim ve unvana malik değiliz.

2- İzmir Müdafaa-i Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti Denizli'de bulunmaktadır. Efendim.³⁰

Yıldırım Kıtaat Müfettişi

Cemal"

İtalyan, İngiliz, Yunan ve Fransız kuvvetlerine karşı mücadeleye girebileceğini ve bunlarla mücadele etmek için silâh ve cephanesinin bulunduğunu telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildiren Cemal Paşa'nın bu isteği Mustafa Kemal tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilir. K. Karabekir Paşa İtalya ve İngiliz kuvvetlerine karşı iyi hazırlanılmasını, vakitsiz hareket etmenin kötü sonuçlar doğurabileceğini ve Cemal Paşa'nın İtalyanlar tarafından tahrik edilmiş olabileceğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirir. Mustafa Kemal Paşa durumu Cemal Paşa'ya aktarır ve Cemal Paşa'nın fevri bir harekete geçmesi önlenir.³¹

Cemal Paşa, vatanın kurtarılması için atılan her adımı desteklemiş ve

29 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, C.I, s. 79.

30 Atatürk, *Nutuk*, İstanbul 1970, C.III, s. 908, vsk. 15.

31 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1969, s. 49-50.

arkasında olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Amasya'da toplantı yaptığı zaman Cemal Paşa'yı da davet eder. Fakat uzaklık sebebiyle Paşa gidemez. Ancak alınan kararları destekler. İtalyanlar'dan aldığı silâhlarla halkı silâhlandırarak harekete hazır olduğunu da bir defa daha bildirir³².

Cemal Paşa'nın Millî Mücadele için yaptığı çalışmaları İtilâf Devletleri'nin gözünden kaçmıyordu. Faaliyetleri takip ediliyor ve durumdan İstanbul Hükûmeti haberdar edilerek; görevden alınması için hükûmete devamlı baskı yapıyorlardı. İngilizler'in Karadeniz Ordusu İstihbarat Heyeti'nin 25 Ağustos 1919 tarihli raporunda Cemal Paşa için şunlar yazılıyordu:

"Küçük Cemal Paşa 12 Haziran'da 23. Fırka'nın teftişi için Afyonkarahisar'a geldi. Köyleri dolaştı. Halkın çağrıldıkları zaman harp etmelerini istedi. O'nun ziyaretinden sonra her yerde huzursuzluk yükseldi. Takriben Temmuz ortalarında yakalanan bir telgraf, Cemal Paşa'nın İstiklâl hareketine katılmış olduğunu ve Ankara'da bir kongreyi çağırmak istediğini ortaya çıkardı. Konya valisi, Britanya Kontrol Subayı'nın müzaheretine başvurdu."³³

İngiliz Generali Milne 17 Haziran 1919'da Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek, Mustafa Kemal ile Cemal Paşaların geri çağrılmalarını talep etti.³⁴ Generalin isteğini Harbiye Nazırı geri çevirdi. Bunun üzerine Cevat Paşa görevden alınarak Ali Ferid Paşa tayin edildi. İngiliz generali Milne, 30 Haziran 1919 tarihli bir başka raporunda A. Calthorpe'ye Anadolu'daki Millî Teşkilât hakkında bilgi verirken, bilhassa Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa üzerinde duruyordu. Milne'ye göre "... hareketin başlıca kıskırtıcı şahsiyetleri Sivas'da Mustafa Kemal Paşa ve Konya'da Cemal Paşa'dır. Bu iki subay ordu müfettişi olarak atanmıştır".³⁵

Amiral Calthorpe, General Milne'nin verdiği raporlar doğrultusunda Osmanlı Hariciye Nezareti'ne 2 Temmuz 1919 tarihinde şu önemli raporu veriyordu:

"Vice Admiral Sör A. Calthorpe'den Türk Dışişleri Bakanlığı'na,

32 Cebesoy, a.g.e.s. 74. Lord Kinross, *Atatürk* (Çev. Necdet Sander), İstanbul 1981, s. 272. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.II, s. 35.

33 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (Çev. Cemal Köprülü) Ankara 1971, s. 135.

34 Bıyıkoğlu, a.g.e. s. 13.

35 Bilal N.Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.II, s. 35 (Ek-1).

1- Müttefiklere karşı Sivas ve Konya bölgesinde askerlerin teşkilâtlandırılması ve harekete geçirilmesi bakımından ciddi bir faaliyet görülmektedir.

2- Bu hareket Osmanlı Hükûmeti'nin istiklâli için İttihat ve Terakki Komitesi temsilcileri tarafından organize edilip yönlendirilmektedir.

3- Başlıca kışkırtıcı şahıslar olarak Sivas'da General Mustafa Kemal, Konya'da Cemal Paşa'dır.

4- 6 Haziran tarihinde Karadeniz Bölgesi Ordu Komutanlığı Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alınmasını Osmanlı Harbiye Nazırlığı'ndan istemiştir. Bunun neticesi bir emir olarak 8 Haziran'da Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından belirtilmiştir. Fakat şimdiye kadar yerine getirilmemiştir.

5- Aynı konuyu 17 Haziran'da Ekselânslarınıza bildirdim. Fakat ne benim mektubuma bir cevap verildi ne de bunun neticesinde etkili bir işlem yapıldı.

6- Kötüye giden olayların, içerden gelen haberlerden alınan bilgilere göre, vahim sonuçlar doğurabileceğini düşünerek bir kez daha durumun ciddiyetini hatırlatmayı görev sayıyorum. **Generaller Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal şartsız olarak gecikmeksizin İstanbul'a getirilmesi gereklidir**³⁶.

Calthorpe

Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların vazifeden alınmaları ve İstanbul'a getirilmeleri için İngiliz baskısı devam etmektedir. Nitekim 17 Temmuz 1919 tarihli S. Calthorpe ile Earl Curzon arasındaki yazışmalarda aynı konu üzerinde durularak "General Mustafa Kemal ve General Cemal Paşa'nın memuriyetlerinden alınmaları"nın Hariciye Nezareti'ne bildirildiği belirtiliyordu³⁷.

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa İngiliz baskıları karşısında durumu Saray ile görüşerek Mustafa Kemal ile Cemal Paşa'nın İstanbul'a getirilmeleri için harekete geçti. 2-3 Temmuz gecesi çekilen telgrafla Mustafa Kemal İstanbul'a çağrıldı. 1 Temmuz 1919'da Cemal Paşa Konya'dan ayrılarak İstanbul'a hareket etti. 5 Temmuz 1919'da 12. Kolordu Kumandanı Miralay

³⁶ Şimşir, a.g.e. s. 45 (Ek-2).

³⁷ Şimşir, s. 44, (Ek-3).

Selâhaddin Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre, Cemal Paşa İstanbul'a bazı zevat ile görüşmek ve ailesini yoklamak için gitmiştir³⁸.

Gerek Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalardan ve gerekse Mazhar Müfid Kansu'nun verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, Cemal Paşa kendisi hakkında İngilizler'in Osmanlı Hükûmeti'ne yaptıkları baskıdan haberdar değildir.

Cemal Paşa Hükûmet'ten silâh ve para alabileceği düşüncesindedir. Kendisi İstanbul'a geldikten sonra tekrar Konya'ya gönderilmedi. Konya'ya Mekâtib-i Askeriye Müfettişi Ferik Esat Paşa 24 Temmuz 1919'da İkinci Ordu Müfettişi olarak tayin edildi.

B- HARBİYE NAZIRLIĞI

24 Temmuz 1919'dan itibaren II. Ordu Müfettişliği görevi fiilen sona eren Cemal Paşa, bu tarihten 2 Ekim 1919 tarihine kadar "Mekâtib-i Askerî Müfettişliği Umumiliği" vazifesinde bulundu. Ali Rıza Paşa Sadrazamlığa getirilince de Cemal Paşa Harbiye Nazırlığı görevine getirildi. Ali Rıza Paşa kabinesinde milliyetçi şahsiyetlerin çoğunlukta olması dış basının da dikatini çekmiş olacak ki; Fransa'da yayınlanan Monitör Oryantal gazetesinin 5 Ekim 1919 tarihli sayısında şu bilgiler veriliyordu:

"Sadr-ı Cedit Ali Rıza Paşa demokratik fikirler besliyormuş. Türkiye gibi bir hükûmet demokratik bir hükûmet haline gelemez. Türk milleti ruhunu değiştiremez. Türkiye, parlamenter usulü için yaratılmış bir hükûmet değildir. Böyle iken Hükûmet-i Hazıra, Meclis-i Mebusan'ı toplamak istiyor"³⁹

Le Journal gazetesi 7 Ekim 1919 tarihli nüshasında Cemal Paşa'yı hedef alarak, Ali Rıza Paşa'nın milliyetçilerden, İttihatçılar'dan meydana gelen bir hükûmet kurduğuna dikkat çekerek şu bilgileri veriyordu:

"İttihat ve Terakki Komitesi tekrar meydana çıkıyor. Bu kabinede Harbiye Nezareti vezayifi kime tevdi ediliyor? Küçük lâkabını taşıyan Cemal Paşa'ya! Yeni Nazır Irak cephesinde temayüz etmiş bir askerdir. Hassa-i mümeyzesi Anadolu'daki Harekât-ı Milliye'nin reisi Mustafa Kemal ile

³⁸ Nutuk, C.3, s. 920-923, vsk. 30.

³⁹ ATASE Arşivi, 1/4, K.82, D.156, F.9-2.

olan münasebetlerinin gayet iyi olmasıdır. Ali Rıza Paşa Balkan Harbi'nde kumanda eden bir askerdir. Yeni teşkil eden kabine milliyetperverlik cereyanlarına müsait program takip edecek olan muvakkat bir hükûmettir. Bu kabinede en mühim şahsiyet ordu ile hükûmet arasında bir yakınlaşma tesisine hizmet etmek vazifesiyle mükellef olacak olan Harbiye Nazırıdır. Filhakika Harekât-ı Milliye sırf askerî bir mahiyet haizdir. Bu hareketin reisleri Balkan ve Cihan harplerinde en ziyade temayüz eden kumandanlardır."⁴⁰

İstanbul'da yayınlanan Tan Gazetesi de 8 Ekim 1919 tarihli sayısında "Türk milliyetperverlerinin galebesi" başlığı altında "Ali Rıza Paşa Makam-ı Sadarete geldi. Bu kabinenin en göze görülür siması Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dır"⁴¹ diyerek, Cemal Paşa'nın kıymetli bir şahsiyet olduğunu belirtiyordu.

a) Hey'et-i Temsiliye ile Yazışmaları

Cemal Paşa, Harbiye Nazırlığı görevine Hey'et-i Temsiliye'nin bir temsilcisi olarak gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya çektiği kutlama telgrafında şunları açıklıyordu: "Zât-ı devletlerinin meşrû olan Millî Mücadele'nin başlangıcından beri bir imanla başında bulunduğunuzu biliyoruz. Harbiye Nezareti'ne tayininiz memnunlukla karşılanmıştır. Zât-ı devletlerinin muvaffak olması için bütün ordu ve bütün Kuva-yı Milliye yardımcı olacaktır. Sırf başarınızı sağlamak maksadıyla aşağıdaki hususların bir an önce yerine getirilmesini rica ederiz"⁴² diyerek önemli mevkilere getirilecek kişilerin isimlerini göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği listede Cevad Paşa, Fevzi Paşa, Albay Şevket Bey, Yusuf Bey, Albay İsmet Bey gibi önemli şahsiyetler vardı. Cemal Paşa, Yunus Nadi aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği cevapta "Millî iradenin, millî hâkimiyeti gerçekleştirmesi sonucu, burada kurulan hükûmetle Millî Teşkilât arasında âhenkli bir birleşme gerçektir"⁴³ diyerek; Damat Ferit Paşa kabinesinde görev almış bazı kimselere kötü gözle bakılmamasını ve Ali Rıza Paşa hükûmetinin, Millî Teşkilât'ın göstereceği bir heyetle görüşmeyi arzu ettiğini⁴⁴

40 ATASE Arşivi, 1/4, K. 82, D.156, F.11.

41 Aynı yer.

42 Nutuk, I, s. 241.

43 TİH, C.II, Batı Cephesi, 2. Kısım, Ankara 1965, s. 60.

44 Aynı yer.

kaydediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Hey'et-i Temsiliye'nin milletin alın yazısı ile ilgili her türlü görevi üstlendiğini ve hükûmetle doğrudan, samimi görüşebileceklerini bildirmesi üzerine; Cemal Paşa, "Hey'et-i Temsiliye'nin temsilcisi sıfatıyla ve bütün samimi ve saygılı bir duyguyla arz ediyorum ki, Hey'et-i Temsiliye'nin hem dışa ve hem de içe karşı, hâkim manasını vermeksizin kabineye yardımcı durumda kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin faydasını takdir eder."⁴⁵

Cemal Paşa, Kuva-yı Milliye'nin sabote edilmesine karşı tedbir alınması için komutanlıklara 16.10.1919 tarihli genelgeyle şu hususlara dikkati çekiyordu:

"... Kuva-yı Milliye'yi parçalamak için çeşitli propaganda faaliyetlerine, para, silâh ve hatta kuvvet yardımını esirgemeyen bu çevreler Millî Teşkilâtımızı partizanlıkla, Alman taraftarlığı ile ve Anadolu'daki Hıristiyanlara karşı cinayetle suçlamaktadırlar. Bu haince iftiralar karşısında kolordulara ve tümenlere şu vazifeler düşmektedir:

1- Ordu, Alman taraftarı ve siyasetçi değildir.

2- Hıristiyanların hayatları, malları ve her türlü hakları güvenlik altındadır.

3- İttihatçılık, artık memlekette tutunamaz. Harekât-ı Milliye, milletin sinelerinden doğmuştur.

"İşte bu üç anafikir memleket dahilinde rastlanan bütün yabancılara anlatılmalı, mevkilerdeki İtilâf devletleri temsilcileri ve subaylarına da aynı şeyler söylenmelidir"⁴⁶

Hey'et-i Temsiliye ile Hükûmet arasında Amasya'da bir görüşmenin yapılması kararlaştırılır ve Salih Paşa Amasya'ya gönderilir. Meclis'in İstanbul'da toplanmamasının faydalı olacağını belirten Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Cemal Paşa aksine Meclis İstanbul'da toplanmazsa fevkalâde önemli sonuçlar doğabileceğini belirterek; Hilâfet ve Saltanat merkezinin İstanbul'da olması ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre de Meclis'in İstanbul'da toplanmasının gerektiğini, Meclis İstanbul'da toplanmayacak

⁴⁵ Nutuk, s. 261, Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, C.II, Ankara 1965, s. 57.

⁴⁶ HTVD, II/9, vsk. 217.

olursa Venizelos gibi kimselere propaganda imkânının verilmiş olacağını ve İstanbul'un asırlardır devletin merkezi olduğuna ve meclisin mutlaka İstanbul'da toplanması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁷

Meclis'in İstanbul'da toplanması hususunda karşılıklı yapılan yazışmalar yanında 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta komutanlar tarafından yapılan toplantıda da mesele uzun uzun tartışılmış ve Meclis'in İstanbul'da toplanmasına karar verilmiştir.⁴⁸

Hey'et-i Temsiliye Ankara'ya geldikten sonra, Cemal Paşa Ocak 1920 başında Harbiye Seryaveri Salih (Omurtak) Bey'i Mustafa Kemal Paşa'ya iki mektupla gönderdi. Bu mektuplarda İtilâf Devletleri'nin memleketi nüfuz bölgelerine ayırdıklarını, Fransız Muhibler Cemiyeti kurulması için çalışıldığını; İngilizler'in Meclis-i Mebusan'ın feshi için Padişaha müracaat ettikleri yazıyordu.⁴⁹

Milletvekilleri seçimlerinden sonra 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan açıldı. Cemal Paşa, Isparta mebusu olarak Meclis'e girdi. Meclis'de oluşturulan "Felâh-ı Vatan Grubu" 22 Ocak'da yaptığı toplantıda "Misâk-ı Millî"yi hazırladı ve metin 23 Ocak 1920 günü toplantıda kabul edildi.⁵⁰

b) İşgal Devletlerine ve Azınlıklara Karşı Mücadelesi

Cemal Paşa, 2. Ordu Müfettişliği'nde olduğu gibi; Harbiye Nazırlığı döneminde de vatanın kurtarılması için mücadele etti. Cemal Paşa'yı bu görevi sırasında en çok meşgul eden İngiliz Generali Milne olmuştur. Her zaman Yunanlıları destekleyen ve onların Anadolu'da hâkim olmasını sağlamak isteyen İngiltere, Yunanlılar'a karşı millî kuvvetlerimizin harekete geçmesini önlemek ve durumu İstanbul'a bildirmek için harekete geçmiştir.

İngiliz generaline göre Millî Mücadele'yi yürütenler Türkiye'de iktidarı ele geçirmiş durumdadırlar. Nasyonalist hareketi Türk halkı desteklemektedir. Bu hareket Türk Milleti'ni kuvvetlendirdi. Nasyonalist (milliyetçi) hareketi destekleyenler iktidarı ellerine geçirdikleri gibi; liderleri de silâhlı bir mukavemet fikrine iltifat etmektedir. Milne'ye göre Milliyetçiler ateşle oynuyorlar.⁵¹

47. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1969, s. 375.

48. Karabekir, a.g.e. s. 105, 106.

49. HTVD, IX/45, vsk. 1055, 1068.

50. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C.1,s.74.

51. HTVD, II/6, vsk. 161.

Milne, 21 Ekim 1919 tarihinde Cemal Paşa'ya gönderdiği bir yazıda General Ali Fuad Paşa'nın Ankara-Bilecik dolaylarında milliyetçi çeteler için **"Yeni efrad topladığını, Refet Bey'in Konya'da ve Beyşehir havalisinde aynı maksatla efradın kayıt ve tescili ile bunları silâhlandığı hakkında bilgi edinmiş olduğunu"** bunun mütareke hükümlerine uymadığını belirterek tedbir alınmasını istedi.⁵² Cemal Paşa gönderdiği cevabî yazıda sükun ve asayişin ancak Yunanlılar'ın def'i ile mümkün olabileceğini⁵³ açıklayarak, Millî Mücadele'den vazgeçilemeyeceğinin anlaşılmasını açıkladı. İngiliz Generali kendi çizdiği hattın 3 km gerisinde bulunmasını Türk Hükûmeti'ne tekrar bildirdi⁵⁴. Eskişehir bölgesinde bir köprünün Türkler tarafından havaya uçurulduğunu da Cemal Paşa'ya şikâyet etti.⁵⁵

İngiliz Generali'nin tehditleri Millî Teşkilâtı daha da kuvvetlendirdi. Kendisinin çizmiş olduğu hattın (Milne hattı) onaylanması (7 Ekim tarihinde Yüksek Konsey onaylamıştı) üzerine Milne, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazı ile Türk kuvvetlerinin 12 Kasım tarihine kadar hattın 3 km gerisine çekilmesini üçüncü defa bildirdi.⁵⁶ Cemal Paşa, General'e gönderdiği yazı ile notanın kabul edilemeyeceğini, çizilen hattın Yunanlılar'ı mevcut durumdan da ileri götürdüğünü, bu durum karşısında birçok Türk'ün göç edeceğini ve hükûmetin geri çekilme emrini vatandaşın dinlemeyeceğini beyan ederek, notayı reddetti.⁵⁷

İngilizler bilhassa İstanbul ve Batı Anadolu'da Rum ve Ermeni çoğunluğu yaratmak için, Türkiye dışındaki Rum ve Ermeniler'i getirerek bu bölgelere yerleştirmeğe başladılar.⁵⁸ Getirilen göçmenlerle ilgili olarak Amiral Sir F. De Robeck, Lord Curzon'a 11 Kasım 1919 tarihinde şu bilgiyi veriyordu: **"İstanbul'a Ermeni ve Rum göçmenler geliyor. Amerikalılar bunlara yardım ediyorlar. Yunan mültecilerin gelmesine müsaade ettiğimiz için Milliyetçiler bize kızıyorlar."**⁵⁹

Diğer taraftan Batı Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliyeciler, üçüncü defa Balıkesir Kongresi'ni top-

52 Jaeschke, a.g.e, s. 74.

53 Aynı yer.

54 HTVD, IX/45, vsk. 1068.

55 HTVD, IX/vsk. 1068.

56 Kâzım Özalp, *Millî Mücadele* C.I, Ankara, 1971, s.64.

57 Tansel, *Mondros'dan Mudanya'ya*, C.2, s. 195.

58 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İst.1967, s. 215.

59 Ulubelen, a.g.e, s, 215.

layarak Milne hattının kabul edilemeyeceğini açıkladılar (19 Kasım 1919). Milliyetçilerin karşı koymalarını "itaatsizlik" olarak niteleyen Milne, kendisini Hindistan'da kabul ederek, tam bir sömürge kafası ortaya koyuyordu.

Yunan kuvvetleriyle millî kuvvetler arasında meydana gelen savaşlarda, Türk kuvvetleri Milne hattını geçince, İngiliz Generali 1 Aralık 1919'da Cemal Paşa'ya bir nota daha göndererek "Yunanlılar'ın vermiş olduğu zayıflığa Türk kuvvetlerinin sebep olduğu" gibi gülünç ve mantık dışı bir hitapta bulunmuş, bu hareketi bir "itaatsizlik" olarak nitelemiştir. Milne verdiği notada "Türk kıt'alarının kaldırılması için gayret harcanmadığına dahi hükmeuyorum. Sulh Konferansı adına verilen bu gibi emirlerin icrası hususunda Osmanlı Hükûmeti'ni mesul tutarım. Meseleyi derhal Sulh Konferansı'na arz edeceğim"⁶⁰ diyerek, sömürgeci bir İngiliz düşüncesini devam ettiriyordu.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Milne'nin verdiği bu notaya da verdiği cevapta, akıtılan kanların sorumlusunun Yunanlılar olduğunu, Yunanlılar'ın yaptığı vahşet karşısında Türk kanı taşıyan hiç kimsenin sessiz kalamayaçağını açıklar⁶¹. Yunan zulmünün durdurulması için Batı Anadolu'daki Türk kuvvetlerinin yer değiştirmesine müsaade etmeyen İtilâf Devletleri Cemal Paşa'nın bu isteğinin millî kuvvetler lehine olduğu kanaatindedir⁶². Cemal Paşa'nın isteklerini reddeden Milne Yunanistan'a kaçan Rumlar'ın Tekirdağ bölgesine dönmesine ve yerleşmesine yardımcı olmaktadır⁶³.

Yunanlılar'ı desteklemekle kalmayan İtilâf Devletleri Ermeniler'i de harekete geçirerek Türkiye'de bir Ermenistan yaratmak istemektedirler. Amiral Bristol Ermeniler'in tutuklandığını, bu hareketin Amerika'yı ve Amerikan halkını rahatsız ettiğini bir muhtıra ile Osmanlı Hükûmeti'ne bildirir.⁶⁴ Halbuki Ermeniler Müslüman Türk halkını katletmektedirler. Bristol'un Osmanlı Hükûmeti'ne Ermeniler'i savunmak ve onların haklarını korumak bahanesiyle muhtıra verdiği sırada; Mr. Kitston Sir E. Crowe'ya gönderdiği bir yazıda Ermeni vahşetini dile getirerek şu noktalara dikkat çekiyordu: "Ermeniler'in Müslüman komşularını kesmesinden hiç şüphe

60 Gökbilgin, s. 246.

61 Ö.Sami Coşar, *İstiklâl Harbi Gazetesi*, No:182.

62 HTVD, III/11, vsk. 259.

63 Gökbilgin, 249.

64 HTVD, III/11, vsk.261.

etmem ve Erivan'ı kontrol altında tutan Taşnak çetesine en küçük bir itimat göstermemek lâzımdır. Bu Taşnaklar müthiş bir vahşetle çalışıyorlar".⁶⁵

Amiral Bristol'un verdiği muhtırayı Sadrazam Ali Rıza Paşa, Cemal Paşa'ya gönderdi. Cemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre, Bristol raporu gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü belirtilen zamanda Enver Paşa Azerbaycan'da değil, Türkistan'da bulunmaktadır. Karabekir Paşa aslında Ermeniler'in Türkler'i öldürdüğünü, müslümanlara yapılan vahşetin medeniyet âleminde kabul edilemeyecek boyutlara ulaştığını; Amerikan halkında lehimize olan gelişmelerin ortadan kaldırılması amacıyla yönelik bir çalışmada⁶⁶ olduğunu belirtir.

Maraş'ın işgali üzerine Fransız üniformalı Ermeniler Türk kadınlarına sarkıntılık yaparak öldürme olaylarında bulununca olaylar başlamıştı.⁶⁷ Bu hadiseler üzerine Cemal Paşa Hariciye ve Dahiliye Nazırları'nın dikkatini çekerek, İtilâf Devletleri temsilcileri nezdinde harekete geçilmesini istedi.⁶⁸ Elâziz valisinin Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği rapor, Ermeniler'in İslâm ahaliye pek zalimane ve hunharca davrandıklarını, tecavüzlerini katliam derecesine getirdiklerini açıklıyordu.

Pozantı bölgesine kadar gelmiş olan Fransızlar Niğde-Kayseri hattına hâkim olarak, Doğudaki kuvvetleri ile Batıdaki kuvvetler arasındaki bağlantıyı kesmek istiyorlardı. Durumu öğrenen Cemal Paşa, Fransızlar'ın bu hareketinin önlenmesi için kolorduların dikkatini çekti. Böylece Fransız plânı engellenmiş oldu.⁶⁹

Yunanlılar'ın Trabzon bölgesindeki Rumlar'ı teşkilâtlandırmak için⁷⁰ yaptıkları çalışmaları ve İstanbul'daki Rum faaliyetlerini hükûmete bildiren Cemal Paşa tedbir alınmasını istedi.⁷¹ Cemal Paşa, Rum faaliyetleriyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği bilgileri de hükûmete aktararak tedbir istedi.⁷² Cemal Paşa özellikle Mustafa Kemal Paşa tarafından da üzerinde durulan Trabzon Metropoliti Hrisantos'un dav-

65 HTVD, III/11, vsk. 262.

66 HTVD, III/11, vsk. 263.

67 HTVD, III/11, vsk. 273.

68 HTVD, III/11, vsk. 274.

69 HTVD, III/11, vsk. 275.

70 HTVD, III/11, vsk. 275.

71 Gökbilgin, a.g.e. s. 199-200.

72 Gökbilgin, a.g.e. s. 199-200.

ranışlarının takip edilmesi; bu metropolitin Türkler aleyhine çeteler kurdurduğunu; Yunanistan üzerinden İzmir'e silâhlı Yunan milisleri sevkettiğini belirtir.⁷³

c) İç İsyanları Bastırma Gayretleri

Cemal Paşa, Harbiye Nazırlığı döneminde memleket içinde Kuva-yı Milliye'ye karşı ortaya çıkan ve mutlak surette İtilâf Devletleri'nin veya Millî Teşkilâta karşı olanların çıkarmış olduğu isyanların bastırılması için de gayret göstermiştir. Meselâ Ahmet Anzavur isyanı Paşa'yı en çok uğraştıran isyanlardan biri olmuştur. 25 Ekim 1919'da Biga yöresinde isyan eden Ahmet Anzavur birçok hayvan olarak bölgeden uzaklaşır.⁷⁴ Cemal Paşa 14. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda Anzavur isyanının başladığı bir sırada bölgeden uzaklaşılmasını ve mutlak surette isyanın bastırılması hususunda gayret gösterilmesini belirtir. Ahmet Anzavur tarafından 25 Ekim - 30 Kasım 1919 tarihlerinde yapılan bu isyanlar Cemal Paşa'nın görevde bulunmasıyla da bastırılmış ve zararsız hâle getirilmiştir. Anzavur'un Cemal Paşa'nın görevden alındıktan sonra yaptığı isyanlar ise millî kuvvetleri ciddi şekilde uğraştırmış; ancak neticede bastırılmıştır.⁷⁵

Harbiye Nazırı olarak Cemal Paşa Dersim (Tunceli) bölgesinde çıkan isyanın bastırılması için de ilgili makamların dikkatini çekmiştir. 13. ve 15. Kolordu Kumandanlarına, Elâziz valisine gerekli tebligatı yaparak huzurun sağlanması için gayret etmiştir.⁷⁶

Cemal Paşa görevli bulunduğu sırada Askerî Nigeşban Cemiyeti'nin çalışmalarını takip ettirmiş ve bu cemiyetin kapatılmasını sağlamıştır. "Cemiyetin kapatılmasının kat'i ve mukarrer olduğunu"⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa'ya bildiren Cemal Paşa gereğini yapmıştır. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucularından olan Molla Said'in kışkırtması sonucunda Bursa ve Adapazarı bölgesinde Çerkez Bekir isyan etti. Cemal Paşa aldığı tedbirlerle bu isyanı da bastırdı. Mustafa Kemal Paşa, isyanın bastırılmasından dolayı 26 Ekim 1919'da Cemal Paşa'ya bir telgraf göndererek memnuniyetini bildirdi.⁷⁸

73 Gökbilgin, s. 250.

74 HTVD, VIII/38, vsk. 923.

75 HTVD, III/11, vsk. 271.

76 HTVD, III/11, vsk. 258.

77 Nutuk, C.III, s. 1093, Karabekir, a.g.e. s. 124, Özalp, a.g.e. s. 61, Jaeschk, a.g.e. s. 49.

78 Nutuk, C.III, s. 1120, vsk. 169.

d. Kuva-yı Milliye'ye Silâh ve Para Yardımı Yapması

Harbiye Nazırlığı döneminde Cemal Paşa'nın yaptığı en büyük hizmetlerden biri de Kuva-yı Milliye'ye yaptığı silâh ve para yardımları olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Konya'da bulunan 12. Kolordu Kumandanı'na yazdığı şifrede bu hususa dikkat çekmiş ve Onikinci Kolordu emrine doksanbin liranın verileceğinin Cemal Paşa tarafından bildirildiği ve uygun miktarının Çanakkale Mevkiî Müstahkem Kumandanı Şevket Bey'e gönderilmesini Hey'et-i Temsiliye adına rica etmektedir.⁷⁹

Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye için yaptığı çalışmalar ve yardımlar İtilâf Devletleri tarafından yakından takip edilmekte olduğundan O'nun görevden alınması için harekete geçtiler. 11 Aralık 1919 tarihinde De Robeck Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya başvurarak "**Mustafa Kemal başlıca düşmanımızdır, Cemal ve Cevat Paşalar itaat etmediklerinden azledilmelidir**"⁸⁰ diyerek bu iki vatansever Paşa'nın görevden alınmasını istiyordu.

Cemal ve Cevat Paşalar'ın görevden alınması için İngilizler'in yaptığı baskıyı öğrenen Mustafa Kemal Paşa 22 Ocak 1919 tarihinde Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta istifa etmemesini⁸¹, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği yazıda da "İngilizler'in, Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin değiştirilmesini istemelerinin, devletin siyâsî istiklâline kesin bir tecavüz olduğunu"⁸² belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün çabalarına rağmen Cemal ve Cevat Paşalar 25 Ocak 1920'de istifalarını Padişah'a sundular.⁸³ İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'ın müştereken verdikleri nota karşısında kıymetli iki Paşa görevlerinden istifa ettirildiler.

e) İstanbul'un İşgali ve Cemal Paşa'nın Malta'ya Sürgün Edilmesi

Güney illerimizde İtilâf Devletleri'ne karşı ortaya çıkan millî uyanış karşısında İngiliz Yüksek Komiserliği, milliyetçilerin İtilâf Devletleri'ne karşı doğrudan saldırıya geçeceklerini, Türkiye'deki durumun yepyeni bir döneme girdiğini Londra'ya bildirdi. Yüksek Komiser, Meclis'in açılmasıyla tanınmış milliyetçilerin de İstanbul'a geldiğini, müttefik devletlere karşı

79 HTVD. III/11, vsk. 302.

80 Jaeschke, a.g.e. s. 79,

81 Nutuk, C.II, s. 443, 444.

82 Aynı yer.

83 Jaeschke, s. 86, S. Sonyel Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.I. Ankara 1973, s. 200, Bilâl Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara 1985, s. 152, Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihde Görüp Geçirdiklerim, İstanbul, 1970, C.II, s. 189-190.

meydan okuyan konuşmalar yaptıklarını belirterek; Türkler'e kuvvet kullanarak barış maddelerinin kabul ettirilmesi gerektiğini bildirdi.⁸⁴

Amiral De Robeck bir hafta sonra verdiği başka bir raporda da, kararğâhlarını Sivas'dan Ankara'ya kaydıran milliyetçilerin kuvvetlendiklerini, 13 Ocak 1920'de açılan Meclis'in "Milliyetçi Hareket'in İstanbul'da bir siyasî parçası durumuna geldiğini ve Mustafa Kemal dışında milliyetçi liderlerin İstanbul'da toplandıklarını, mitingler düzenlediklerini, hükûmet içinde milliyetçilerin kendilerinden yana nâzırları bulundurmağa önem verdiklerini belirterek; "Cemal ve Cevat Paşalar'ın istifa ettirilmeleriyle Müttefikler savaşın ilk raundunu kazanmışlardır ama Türkler'e sert barış şartlarını kabul ettirebilmek için Milliyetçilere karşı silâh kullanmak gerekecektir"⁸⁵ diyerek İstanbul'un resmen işgaline davetiye çıkarıyordu.

Diğer taraftan 14 Şubat 1920'de Londra'da yapılan Konferans'da Lloyd Corc Türk düşmanlığını tekrar gündeme getirerek "her ne pahasına olursa olsun Türkler Avrupa'dan atılmalı, İstanbul Türk değil Yunandır, Türkler oradan atılmalıdır" sözleriyle İstanbul'un işgalini açıkça ister. Lloyd Corc'un Trabzon ve Adana bölgesinin Ermeniler'e verilmesi fikrine Fransa karşı çıkar⁸⁶. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson ise "şayet benim hükmüm isteniyorsa Türkler Avrupa'da çok uzun zaman kaldılar ve oradan tamamen temizlenmelidirler"⁸⁷ diyerek Lloyd Corc'un Türk düşmanlığına ortak olur. Londra'da yapılan bu görüşmelerde İstanbul'un işgali ve bazı kişilerin tutuklanmasını karara bağladılar. Ancak 10 Mart 1920 tarihinde tekrar biraraya gelen İtilâf Devletleri daha önceki aldıkları kararları bir kere daha gözden geçirdiler. Bu toplantıya Venizelos da katıldı. İstanbul'un işgaline bahane olarak da azınlıklara kötü muamele yapıldığı, barış şartlarının kabul ettirilmesi ileri sürüldü. Çıkacak ayaklanmalara karşı da milliyetçi liderlerin tutuklanması ve Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetlerinin dağıtılması için Osmanlı Hükûmeti'ne 24 saat mühlet verilmesi, bunun yapılmaması halinde Yunan kuvvetlerinin bu durumu gerçekleştireceğinin hükûmete bildirilmesi kararlaştırıldı. Alınan bu kararlar doğrultusunda 16 Mart 1920 sabahı saat 5.45'de Şehzadebaşı Karakolu basıldı ve Türk askerlerinden dördü şehit edildi.⁸⁸

84 Nutuk, C.I, s. 448.

85 Şimşir, Malta... s. 153.

86 Ulubelen, a.g.e. s. 153.

87 Ulubelen, a.g.e. s. 225-227.

88 HTVD, V/22. vsk. 562, 563, Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, İst. 1980, s. 290.

İstanbul'un işgali üzerine Meclis binasına giden Rauf Bey, Meclis'in dağılmamasını ve işgal kuvvetleri tarafından dağıtılmasının bizim lehimize bir sonuç vereceğini söyleyerek mücadele azmini ortaya koymuştur.⁸⁹ Lord Curzon işgalin gerçekleştiğini ve Bahriye ve Harbiye Nezaretlerine el konulduğunu⁹⁰ belirtirken; Amiral De Robeck de Lord Curzon'a gönderdiği telgrafla mukavemet gösteren beş Türk askerinin öldürüldüğünü, karşı koyanların şiddetle cezalandırılacağını bir beyanname ile duyurulduğunu açıklıyordu.⁹¹

İstanbul'un işgali üzerine Cemal Paşa'nın evi saat altıda kuşatılmış ve Paşa'nın giyinmesine bile müsaade edilmeden evinden götürülmüştür.⁹² Aynı şekilde Cevat Paşa da Nişantaşı'ndaki evinden alınarak tutuklanmıştır. Tutuklanan milliyetçi liderler 22 Mart 1920 tarihinde Malta adasına gönderildiler.⁹³ Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa ile Karabekir Paşa durum değerlendirmesi yaparak, misilleme olmak üzere İngiliz subaylarının tutuklanmalarını kararlaştırdılar.

Malta'daki milliyetçilerin kurtarılması meselesi TBMM'nin 8 Temmuz 1920 tarihli oturumunda görüşüldü. İngilizler'le yapılan birçok görüşmeler bir sonuç vermedi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Malta'da sürgünde bulunan milliyetçilerin ailelerine maaş bağlanması için teklifte bulundu ve bu teklifi kabul edildi.⁹⁴

Milli kuvvetlerimizin İnönü ve Sakarya savaşlarında gösterdiği başarı karşısında İngilizler Malta adasındaki Türk milliyetçilerini bırakmak mecburiyetinde kaldılar ve 25 Ekim 1921'de Cemal Paşa'nın da içinde bulunduğu bir grup Malta sürgünü Türk milliyetçisi Malta'dan ayrılarak 30 Ekim 1921 tarihinde İstanbul'a geldiler. 29 Aralık 1921'de Ankara'ya gelen Cemal Paşa Meclis'de yaptığı konuşmada "... Avrupa hükümetinin siyaseti, zayıfa karşı zalim, kaviye karşı mülâyimdir. Bizi kurtaran sebebin benim mübarek milletimin kuvveti ve onun Büyük Millet Meclisi'nin arz-ı himmetidir"⁹⁵ diyerek Meclis'e teşekkür etti.

89 Şimşir, a.g.e. s. 160, 161.

90 Ulubelen, a.g.e. s. 234.

91 Ulubelen, s. 266.

92 HTVD, V/22, vsk. 275.

93 Şimşir, Malta... s. 23.

94 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, s. 206.

95 TBMM Zabıt Ceridesi, C.15, 29.12.1921 tarihli oturum.

Malta'dan dönen Cemal Paşa Meclis'te ortaya çıkan İkinci Grub'a dahil olmadı. Fakat daha sonra İkinci Büyük Millet Meclisi sırasında ortaya çıkan muhalif gruba dahil olduğundan; İzmir suikastı dolayısıyla yargılanmış ve beraat etmiştir.⁹⁶

1926 yılından 1939 yılına kadar geçen dönemde Cemal Paşa, Meclis'e girmemiş ve siyasetten uzak yaşamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra tekrar siyasete dönmüş ve 20 Mart 1939'da VI. devre seçimlerinde CHP'den İçel (Mersin) mebusu olarak Meclis'e girmiştir.⁹⁷ Meclis'de Dahiliye, Nafia ve Teşkilât-ı Esasiye Encümenleri'nde görev alarak muhtelif kanunların hazırlanmasında yardımcı olmuştur. 9 Ekim 1941 tarihinde vefat eden Cemal Paşa Ankara'da toprağa verilmiştir.⁹⁸

96 Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, Ankara 1982, s. 364.

97 *TBMM Yılığ*, Devre VI-İçtima F (3 Nisan 1939) Ankara 1940, s. 349.

98 *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 6161 (9 Birinci teşrin 1941-9 Ekim 1941).

EK - 1

İNGİLİZ BELGELERİNDE ATATÜRK

I have the honour to be,
My Lord,
Your Lordship's obedeient Servant,

(Signed) A. CALTHORPE
HIGH COMMISSIONER

F.O. 371/4158/105780

ENCLOSURE I IN No. 12

General Sir G. F. Milne to Vice-Admiral Sir A. Calthorpe
No. 2097/33 I.

CONSTANTINOPLE, 30 June, 1919

Your Excellency,

I have the honour to inform you that, from reports I have received, there appears to be a serious movement in the districts of Sivas and Konia with a view to the formation of armed bands, and to action against the interests of the Allies. This movement appears to be directed by agents of the C.U.P., and aims at action independent of the Ottoman Government. So far the movement appears to be confined to propaganda.

The principal instigators of the movement are General MUSTAPHA KEMAL Pasha at SIVAS, and General DJEMAL PASHA at KONIA. Both these officers were appointed Inspectors of Army groups.

On the 6th June I requested the Ottoman Minister of War to remove General MUSTAPHA KEMAL from his appointment. The order was despatched by the Ottoman Minister of War on the 8th June, but so far this officer has not complied with the order.

Owing to the importance of checking this movement before it develops further, I should like you to approach the Ottoman Government with a view to the above - mentioned officers being recalled forthwith to CONSTANTINOPLE.

I have the honour to be
Your Excellency's obedient Servant,

(Sgd) G.F. MILNE
GENERAL
Commanding-in-Chief,
Army of the Black Sea.

FO. 371/4158/105780

EK - 2
İNGİLİZ BELGELERİNDE ATATÜRK

ENCLOSURE I IN No. 17.

Vice -Admiral Sir A. Calthorpe to Turkish Minister for Foreign Affairs

CONSTANTINOPLE, July 2, 1919

Sir,

1. HAVE the honour to inform your Excellency that, from reports received, there appears to be a serious movement in the districts of Sivas and Konia, having as its object the formation of armed bands and action contrary to the interests of the Allies.

2. The movement appears to be directed by agents of the Committee of Union and Progress, and to contemplate action independent of the Ottoman Government.

3. The principal instigators of this movement are General Mustapha Kemal Pasha, at Sivas, and General Djemal Pasha, at Konia.

4. On the 6th June, the General Officer Commanding-in-Chief, Army of the Black Sea, requested the Ottoman Minister of War to remove General Mustapha Kemal Pasha from his appointment. An order to this effects was despatched to that officer by the Ottoman Minister of War on the 8th June, but so far it has not been complied with.

5. I addressed a letter to your Excellency on the 17th June in the same sense, but no reply has been given to my letter nor has any effect been given to the request contained there in.

6. It is my duty to draw the attention fo your Excellency once again to the gravity of the information which is being received from the interior, to the disastrous effects of the occurrence there of untoward incidents, and to the immediate necessity of recalling to Constantinople, without conditions and without delay, both Generals Mustapha Kemal and Djemal Pashas.

7. I request that I may be immediately informed what action is taken on receipt of my letter, a copy of which is being forwarded to His Britannic Majesty's Government.

FO. 406/41, p. 156 - 157, No. 72/1

I have &c.

A. CALTHORPE
HIGH COMMISSIONER

EK-3

No. 17

Vice-Admiral Sir. A. Calthorpe to Earl Curzon.

No. 1230.

CONSTANTINOPLE, July 17, A1919

(Received July 30.)

My Lord,

1. HAVE the honour to forward herewith, for the information of your Lordship, copy of a letter of the 2nd July, which I have addressed to the Turkish Minister for Foreign Affairs, relative to the removal of General Mustapha Kemal Pasha and General Djemal Pasha from their posts, and copy of the reply received there to of the 10th July.

2. A copy of this despatch is being sent to Mr. Balfour in Paris.

I have, &c.

A. CALTHORPE,
HIGH COMMISSIONER

FO. 406/41, p. 156, No. 72.